

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies

Burger, J.P.

Citation

Burger, J. P. (2014, January 29). *Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies*. Boom Lemma, Den Haag. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/23180>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/23180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/23180> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Burger, Peter

Title: Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies

Issue Date: 2014-01-28

Hoofdstuk 8

De Smileybende: retorica van de waarheid

8.1 Inleiding: Het begon in een steeg bij de Haarlemmerstraat

‘Dit lijkt me er een voor u, meneer.’ Begin september 2003 vertelde Allard, een van mijn Leidse studenten journalistiek, een verhaal dat hij van zijn vriendin had gehoord. Het was er een voor mij. In een zijstraatje van een grote winkelstraat in het centrum van Leiden, de Haarlemmerstraat, had een groepje jongens een meisje gegrepen en haar gedwongen te kiezen: ‘Of we verkrachten je met zijn allen, of je krijgt een smiley.’ Omdat ze dacht dat de laatste optie een ecstasypilletje met de afbeelding van een smiley was, koos ze die. Daarna sneden de jongens met een mes haar gezicht open van oor tot oor: een lach van bloed.

Het verhaal over de Smileybende verspreidde zich de weken daarna over Nederland, veroorzaakte commotie in mailboxen, internetforums en mainstream nieuwsmidia, en bleek ook varianten te kennen in andere landen.

Als waarnemer verkeerde ik in een fortuinlijke positie: Leiden, de stad waar ik woon en werk, was een van de gemeenten waar het Smileyrumoer begon, en studenten behoorden tot de actiefste traditiedragers. Studenten en vrienden voorzagen me van telkens nieuwe varianten, evenals de journalisten die belden om commentaar te vragen.

Net als in de voorgaande casus, over het motief ‘gedrogeerd en misbruikt’, gaat het hier om een verhaal over gevaar voor meisjes en vrouwen dat dreigt in openbare, ‘heterosociale’ ruimten, waar mensen van beide geslachten en van verschillende etnische en sociale herkomst elkaar kunnen ontmoeten. Evenals in de voorgaande casus

gaat het om verhalen waarvan de waarheid ter discussie staat: serieuze dreiging of broodje aap?

Anders dan het gevaar van verkrachtingsdrugs echter, dat bekrachtigd wordt door gevestigde autoriteiten en dus deel uitmaakt van de officiële en geautoriseerde kennis, behoort dat van de Smileybende tot de populaire en ongeautoriseerde kennis. Het is een voorbeeld van een vernaculaire misdaadsage, bediscussieerd op online forums, maar door autoriteiten afgedaan als een broodje aap.

Een ander verschil met de voorgaande casus is dat de nieuwsmidia vrij snel klaar waren met dit verhaal: de hedendaagse berichtgeving over verkrachtingsdrugs beslaat een jaar of tien, die over de Smileybende amper drie maanden. De retorische analyse concentreert zich daarom op de online discussies over de Smileybende, die wel talrijk waren. Daarbij wordt echter het nieuwsdiscours over de bende, en over de sociale problemen waar dit verhaal aan raakt, niet uit het oog verloren.

In dit hoofdstuk onderzoek ik de retorica van de waarheid. Na een beschrijving van de ontwikkeling en verspreiding van de Smileysage in Nederland (§ 8.2) analyseer ik de logos- en ethosaspecten van online discussies en nieuwsberichtgeving (§ 8.3). In paragraaf 8.3.1 worden logos- en ethostechnieken in het nieuws behandeld, in paragraaf 8.3.2 en 8.3.3 respectievelijk logos en ethos in online discussies. De retorische constructie van autoriteit en waarheid in het nieuws versus die in online forums krijgt nadere aandacht in paragraaf 8.4. Paragraaf 8.5 is gewijd aan gevallen van ostension, de vertaling van sagen in gedrag, waarbij het Smileyverhaal niet alleen met verbale maar ook met fysieke middelen werd verteld. De slotparagraaf vat de bevindingen uit dit hoofdstuk samen: voor de debunkers is het verhaal onwaar, voor de meeste *believers* is het mogelijk waar of onwaar, maar desondanks waardevol. Wat die waarde inhoudt, is het onderwerp van het volgende hoofdstuk, over het gebruik van de Smileysage als exemplarisch verhaal in de context van maatschappelijke ontwikkelingen rond criminaliteit.

8.2 Geschiedenis van de Smileysage in Nederland

Voorafgaand aan de retorische analyse van de Smileysage volgt hier een korte geschiedenis van het verhaal in Nederland.¹⁸⁵

Het verhaal begon rond te zingen omstreeks 1 september 2003, toen de schoolpleinen en collegezalen zich weer vulden na de zomervakantie. Daarmee was er een kanaal aanwezig – volksverhaalonderzoekers spreken wel van *conduit* (Dégh 1981) – voor deze sage. Twee tot drie maanden lang hield de Smileybende scholieren en studenten bezig.

185 De chronologische en geografische verspreiding van het verhaal in Nederland is gedetailleerder in kaart gebracht in Burger 2005.

De 17-jarige Nadiëh schreef er op 29 oktober 2003 over op haar weblog.¹⁸⁶ Haar verhaal laat zien welke indruk de waarschuwing tegen de Smileybende maakte op potentiële slachtoffers en hoe zij probeerden te bepalen of het verhaal waar was:

Hallo mensen,

Hier ga ik dan weer. Meestal heb ik niet echt veel zinnigs te vertellen, maar ik heb nu wel ff het gevoel dat het deze keer echt over iets gaat. Ik weet niet of jullie al iets gehoord hebben over 'De Smiley bende'? Vast wel. Maar ik zal het nog ff een keer vertellen. Een vriendin van me zei laatst 'Heb je het al gehoord? Ja van de Smiley gang?' 'Huh? wat voor gang?' 'Ja een groepje van 6 Marrokaanse jongens vallen meisjes lastig' 'Waar heb je het over?' 'Ja ik had gehoord dat die jongens meisjes van ongeveer 16 tot 20 jaar, de keuze geven: "Wil je een smiley voor het leven? of wil je verkracht worden?" En als je dan voor het voor een smiley kiest (want ja, ik neem aan dat je niet vrijwillig voor een verkrachting kiest) dan pakken ze een mes en dan maken ze inkepingen in je mondhoeken en zorgen ervoor dat die helemaal uitscheuren zodat je een glimlach voor het leven hebt' 'Waat? dat is ziek!! Dat meen je niet' Ik was helemaal van slag. Ik schrok me dood. 'Maar hoe weet je dat dan?' 'Ja een vriendin van een vriendin van me daar is het bij gebeurd' Ze vertelde me ook dat ze nu in Breda en Leiden den Haag zoetermeer en nu ook in Delft actief zijn. Dus toen ik van gitaar les alleen naar huis moest, ben ik geloof ik in ene recortempo naar huis gefietst. Ik vertelde thuis van het belachelijke verhaal.. Mijn moeder was eerst ook heel geschokt maar ze twijfelde een beetje aan het verhaal.. Toen ik er laatst weer over na zat te denken, dacht ik bij mezelf. Misschien is het gewoon niet waar, misschien is het wel weer zo'n verhaal om Marrokanen in een kwader daglicht te brengen.

Op internet vindt Nadiëh een nieuwsverhaal dat de Smileybende afdoet als het nieuwste broodje aap. Het kan haar niet volledig overtuigen:

Het hield met toch wel bezig en nadat ik vandaag een mailtje heb gekregen.. dat het smiley verhaal helemaal niet waar zou zijn, wilde ik er toch het fijne van weten. Ik ging ff naar google en typte in 'smiley bende' Ik kwam als eerste uit op de site van nepwaarschuwing.nl Toen ik daar heen ging en op het kopje smileybende klikte zag ik een reactie van een meisje die iemand kende die iemand kende waarbij het echt was gebeurd. Zij beweerde dus dat het echt waar was. Ik wou het dit keer niet klakkeloos aannemen dus klikte ik ergens helemaal onderin op 'Voor een toelichting, lees een artikel hierover op nu.nl klik hier. Ik klik braaf op 'klik hier' en toen kreeg ik een artikel te lezen over de smiley bende. Het kwam

186 wieisnadiëh.blogspot.com, 29 oktober 2003 (geraadpleegd 6 nov. 2006).

er op neer. Dat het een of andere mythe was, die ongeveer 60 jaar geleden in Engeland was verzonnen en waar nu al heel veel variante (onder andere rascistische varianten) op verzonnen waren. De mythe was overgewaait en via frankrijk naar nederland gekomen. Mijn moeder vertelde me dat als het echt waar was ‘Dat het dan alang op het nieuws of tv zou moeten komen’ Ik weet nou nog steeds neit helemaal wat ik moet geloven. De een zegt dat het waar is, en de andere weer van niet. Het enige wat ik wel weet, is dat ik nog niemand heb gehoord of heb gezien waar het echt bij gebeurd is. Het is altijd een vriendin, van een vriendin, van een vriendin van een vriendin....

De discussie die deze scholiere met zichzelf voerde, herhaalde zich duizenden keren op schoolpleinen, in studentenhuizen en op internetforums. Mailtjes met waarschuwingen werden massaal doorgestuurd (enkele exemplaren in mijn verzameling bevatten honderden mailadressen) en op internetforums gepost. Op Usenet, in weblogs en op elektronische prikborden kon ik meer dan honderd discussies verzamelen over de Smileybende. In Gorinchem plakte iemand pamfletten op lantaarnpalen¹⁸⁷ en schoolbesturen stuurden brieven rond om ouders gerust te stellen.¹⁸⁸

In verscheidene plaatsen belden verontruste burgers de politie. Die beschreef de dreiging als irreëel, met uitzondering van een agent uit Zaltbommel die in antwoord op een vraag van een verslaggever zei dat de bende niet had toegeslagen in zijn district, maar wel een slachtoffer had gemaakt in Roosendaal.¹⁸⁹ Daar was echter niets van dien aard voorgevallen, al zochten twee Roosendaalse rechercheurs enkele weken nadat het verhaal was ontkracht door andere politiekorpsen en door een regionale krant nog steeds naar bewijzen.¹⁹⁰

Een andere uitzondering op de ontkennende autoriteiten vormde een medewerkster van de directie asiel- en migratiezaken van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Zij voegde haar naam en adres toe aan een kettingmailtje over de Smileybende, waarmee de waarschuwing voor een allochtone jeugdbende de schijn van officiële goedkeuring kreeg.

Ook mainstream media besteedden aandacht aan de sage. Zowel kranten – met name de regionale en plaatselijke dagbladen – als lokale, regionale en nationale radio en regionale en nationale televisie brachten items over de Smileybende.¹⁹¹

187 Broodje aap. *De Dordtenaar*, 31 okt. 2003.

188 Van der Gaag, Marjolein, en Willems, Menzo. Grote onrust over ‘smiley’-gerucht. *De Telegraaf*, 9 okt. 2003.

189 Verhagen, Henk. Verminking houdt Bommel in de greep. Burgemeester: ‘Er is niks van waar’. *Brabants Dagblad*, 9 okt. 2003.

190 Schoonhoven, Silvan en Minkhorst, Robbert. Sidderen voor ‘Eeuwige Glimlach’. *Leidsch Dagblad*, 27 sep. 2003; De Smileybende: ernst of slechte grap? *BN/De Stem*, 3 okt. 2003.

191 Zie over de bijdragen van verschillende media aan de verspreiding van de sage Burger 2005 en 2006:108-117.

De sage verspreidde zich in een veelheid van varianten. De kenmerkende verminking werd door de meeste vertellers aangeduid als *smiley*. Slachtoffers zouden dat woord volgens een deel van hen opvatten als het aanbod van een ecstasyclaaf met een afbeelding van een smiley erop. De messnede van oor tot oor was ook bekend als *eeuwige glimlach* en *engelenlach*. Daarnaast was sprake van een *schaakbord* (een kriskrasmotief van messneden) en een *sad* (wat me werd uitgelegd als ‘twee verticale sneden van de mondhoecken naar beneden’).

De strikvraag luidde meestal: ‘Een groepsverkrachting of een smiley?’ Ook hoorde ik: ‘Wil je liever lachend of huilend naar huis?’, ‘Een smiley, een schakbord of een verkrachting?’ en ten slotte ‘Wil je verkracht worden of lachen voor de rest van je leven?’

De identiteit van de slachtoffers en hun aantal waren onderwerp van speculatie. De meeste verhalen gingen over aanvallen op individuele meisjes en vrouwen, maar volgens een van de vroegste nieuwsberichten, uit Roosendaal, zou de bende het juist voorzien hebben op paartjes.¹⁹² In een bus vertelden twee Marokkaanse meisjes elkaar – terwijl een student van me meeluisterde – dat je lot afhing van je uiterlijk: dikke meisjes kregen de *smiley*, slanke werden verkracht en kregen dan de *sad*.¹⁹³ In een actualiteitenrubriek op tv meldde een Rotterdamse scholier: ‘Ik heb laatst gehoord dat ze in Dordrecht zouden zijn of zo, dat ergens op een tunneltje was geschreven: nog achttien meiden te gaan, dan gaan we naar een andere stad, of zo.’¹⁹⁴

In een versie die herinnert aan de bekende Amerikaanse sage over maniakken die met Halloween scheermesjes of gif in snoep verstoppen dat ze aan kinderen uitdelen (Best 1990:131-150; Grider 1984), verschoof de identiteit van de slachtoffers van adolescente meisjes naar kinderen in de basisschoolleeftijd. Deze zouden gegrepen worden door de bende als ze met kinderpostzegels langs de deur gingen. Deze versie sloeg niet aan, waarschijnlijk omdat hij te laat verscheen, in november 2003, toen de interesse in het verhaal al afnam.

In weer een andere versie was het mes besmet met het hiv-virus. De dader was de pooier van het meisje of haar ex-vriendje. Of het slachtoffer behoorde zelf tot een minderheidsgroep: ze kwam uit een woonwagenkamp en had geen aangifte gedaan omdat haar familie wraak zou nemen op de bende; dit verklaarde waarom de politie niet op de hoogte was van de misdaad. Volgens anderen wist de politie wel degelijk wat er gaande was, maar hield ze dit onder de pet uit angst voor rassenspelen.¹⁹⁵

192 Politie onderzoekt verontrustende mails. *Internetbode*, 19 sep. 2003, op: www.internetbode.nl/diversen/278962291100735.bsp (geraadpleegd 20 sep. 2003).

193 Marijn Roos, e-mailbericht, 20 okt. 2003.

194 *Editie NL*, RTL4, 30 okt. 2003.

195 De jongste versie van de sage dook op na de moord op Theo van Gogh op 4 november 2004. Volgens een verhaal dat circuleerde als e-mail, in chatsessies en als sms-bericht, hadden twee buitenlanders een meisje verkracht en met een scheermes deze woorden in haar huid gekerfd;

Aanvankelijk vertoonde ook de identiteit van de daders enige variatie. Op 18 en 19 september 2003, toen de sage een week of drie circuleerde in Nederland, vroeg ik alle 56 studenten van onze journalistiekopleiding een enquête in te vullen. Veertien kenden het verhaal, maar slechts twee hadden iets gehoord over de identiteit van de daders: één noemde Marokkanen, de ander Antillianen. Spoedig echter wees de meerderheid van de vertellers Marokkanen aan als dader.

Binnen enkele weken ontstond er door de homogeniserende werking van ketting-mailtjes en berichtgeving in nieuwsmedia een gestandaardiseerde versie, waarin de daders Marokkanen en andere alloctonen waren, bekend als ‘de Smileybende’, en de verminking werd aangeduid als smiley. Deze inhoudelijke verschuiving van non-descripte ‘jongemannen’ naar ‘Marokkanen’ vond plaats onder invloed van actuele misdaadproblemen rond Marokkaanse adolescenten – ik kom erop terug in het volgende hoofdstuk.

Na 2003 verdween het verhaal uit de nieuwsmedia en de belangstelling ervoor op internetforums nam af. Toch is het nog steeds niet helemaal verdwenen.¹⁹⁶

8.3 Discussies online, debunking in het nieuws

Nieuwsmedia zijn er snel uit: discussie is overbodig, de Smileybende is een broodje aap. Discussies over de waarheid van het verhaal zijn in de eerste plaats te vinden op online forums die vooral worden bezocht door jongeren: sites van scholen, van meidenbladen zoals Fancy en Ellegirl, van game- en vechtsportliefhebbers, Turkse studenten en jonge Marokkanen. (Bijlage II.4)

De subparagrafen behandelen achtereenvolgens logos en ethos in de nieuwsmedia (8.3.1), logos in online discussies (8.3.2) en ethos in online discussies (8.3.3).

8.3.1 Logos en ethos in nieuwsmedia

Van de vier stijlen van (on)geloof – debunking, instrumenteel geloof, fervent geloof, ervaringsgeloof – domineert in de gevestigde nieuwsmedia debunking: journalisten labelen het Smileyverhaal vrijwel unaniem als een typisch broodje aap. Alleen uit een van de vroegste krantenartikelen spreekt onzekerheid. Onder de kop: ‘De Smileybende: ernst of slechte grap?’ liet *BN/De Stem* op 3 oktober 2003 alle mogelijkheden open:

‘Nederlanders, dit is jullie toekomst.’ Volgens een andere versie was het meisje Turks en waren de aanvallers Nederlands (Burger 2006:101-103).

¹⁹⁶ Dat de Smileysage nog steeds leeft, blijkt bijvoorbeeld uit berichten als het volgende: ‘de smileybendewajoooww liepen die ok bij jullie ze snijden je wang open strooien er zout in en naaien het weer dicht :eek:’ Aldus juweeltje206 op het forum van Marokko.nl, in het topic ‘Vinden jullie het nooit eng om ‘s nachts naar beneden te lopen, naar het toilet?’ (forums.marokko.nl/archive/index.php/t-3937388-p-3.html, geraadpleegd 24 nov. 2011). Zie ook Leonhard [2012], die een forumdiscussie uit 2012 bespreekt.

[...] Een slechte grap of is er toch meer aan de hand? De politie, het zekere voor het onzekere nemend, heeft twee rechercheurs op de zaak gezet. Woordvoerder Henk Snepvangers: ‘Op dit moment is ons niet een concreet geval bekend van iemand die zoiets heeft meegemaakt. Dus misschien is het inderdaad een broodje aap verhaal. Maar we willen geen enkel risico nemen en doen daarom verder onderzoek. We hebben nu alle teams in Nederland gevraagd om zaken die lijken op wat in de mailtjes wordt beschreven, aan ons te melden.’ Pogingen om de afzender van de mailtjes te achterhalen, zijn mislukt. En ook het verhaal dat in Antwerpen een ‘Smiley-slachtoffer’ zou zijn gevallen, blijkt niet waar. De politie in Antwerpen zegt van niets te weten.

Na drie oktober is de teneur van de berichtgeving echter dat het verhaal onwaar is, wat blijkt uit koppen als “‘Smiley’-gerucht ontzenuwd”, “‘Eeuwige glimlach’ is sadistische onzin”, ‘Smiley? Moderne sagen zijn altijd onwaar’ en ‘Tieners in paniek om wild gerucht: de smiley-bende’. Het is ‘klinkklare onzin’, de angst is ‘volkomen onterecht’, er is ‘geen woord van waar’.

Als argument voor de onwaarheid van het verhaal worden in de eerste plaats uitspraken van politiewoordvoerders aangevoerd: ‘De politie laat echter weten dat het verhaal absolute onzin is. “We hebben geen aangiftes van dergelijke feiten binnengekregen en ook in het ‘circuit’ hebben we niets over zulke dingen gehoord”, aldus een woordvoerder.’ (*Haagsche Courant*, 24 okt. 2003). De vraag wat er dan wel aan de hand is, laten journalisten beantwoorden door een volksverhalenonderzoeker, in casu de schrijver van dit boek: ‘Peter Burger onderzoekt voor de Universiteit van Leiden de fenomenen stadslegenden en moderne folklore. Volgens de docent journalistiek is het gerucht inmiddels ook opgedoken in Utrecht, Groningen en Enschede. De originele versie van het verhaal van de eeuwige glimlach is ruim zestig jaar oud [...]’ (ANP, 29 okt. 2003).

De aangevoerde argumenten en bronnen zijn beperkt en eenvormig. Ook het ethos stelt geen bijzondere eisen: journalisten beroepen zich op bronnen waarvan het gezag weinig toelichting behoeft en doen degenen die het verhaal geloven af als anoniem, ondeskundig, onbetrouwbaar en van het vrouwelijk geslacht (‘jongeren in de regio [die] het met grote stelligheid als echt doorvertellen’, ‘verontruste telefoontjes’, ‘Petra uit Rijnsburg’). De Rotterdamse politiewoordvoerder Geelof: ‘Er is blijkbaar intensief email- en sms-verkeer tussen jongeren, vooral jonge dames. Die waarschuwen elkaar voor de bende, maar daardoor blijft dat verhaal wel rondgonzen’ (*Rotterdams Dagblad*, 29 okt. 2003).

Alleen het *Leidsch Dagblad* zag zich gedwongen een ethosprobleem op te lossen. Op 27 september 2003 opende deze krant met een bericht dat het format had van hard nieuws. Plaats en vorm wekten de verwachting dat de lead het belangrijkste nieuws zou weergeven, maar dat was niet het geval:

Sidderen voor ‘Eeuwige Glimlach’

LEIDEN – Een groep jongens terroriseert de Leidse Haarlemmerstraat en hanteert daarbij een gruwelijke methode. Meisjes die de bende tegen het lijf lopen, krijgen de keus voorgelegd: óf je doet mee aan groepsseks, óf je krijgt van ons een smiley. De meisjes kiezen voor het laatste – ‘smiley’ is een benaming van het lachende gezichtje op xtc-pillen. Des te groter is de schok als blijkt dat de bendeleden er iets heel anders onder verstaan: twee messneden in de mondhoeken en vervolgens een flinke stomp in de maag zodat de wangen uitscheuren.

De politie in Leiden doet onderzoek, bij studentenvereniging Augustinus hangt een papier aan de muur om meisjes te waarschuwen niet alleen naar huis te gaan, e-mails van verontruste jongeren gaan over en weer en ook naar de krant. ‘Kunt u mij snel informatie sturen hierover?’, dringt Petra uit Rijnsburg aan. ‘Want het is namelijk in mijn buurt. Ik wil niet dat het nog iemand overkomt.’ ‘Volgens horen zeggen mag de politie niets naar buiten brengen’, schrijft een even bezorgde Marc uit Leiden. ‘De gedachte boezemt mijn vriendin, en velen met haar, veel angst in.’¹⁹⁷

Pas na deze twee alinea’s volgt de ontkenning (‘De paniek blijkt echter onterecht’), op gezag van de Leidse academicus Burger en een woordvoerster van de Leidse politie. De eerste twee alinea’s hadden verscheidene lezers er echter (kortstondig) van overtuigd dat de bende werkelijkheid was. Reden voor hoofdredacteur Kees van der Malen om er een paar dagen later zijn excuses voor aan te bieden onder de kop ‘Een krant moet in de eerste plaats helder zijn’:

De argeloze lezer die zaterdag met dit verhaal werd geconfronteerd, schrok zich rot. Hij werd in de waan gebracht dat zich griezellig dichtbij gruwelijke praktijken afspeelden. De plaats van het artikel, bovenaan de voorpagina, de kop, plus de opbouw van het verhaal suggereerde een werkelijkheid die er niet was (*Leidsch Dagblad*, 4 okt. 2003).

Het commentaar van Van der Malen is een bescheiden oefening in paradigmaherstel. Hij benadrukt dat het om een ernstig onderwerp ging:

Het gerucht bereikte de krant vorige week in zodanig stellige vorm dat redacteurs op onderzoek uitgingen. Daarbij bleek ons de onrust in jongerenkringen en bleek dat ook de politie op de hoogte was en serieus onderzoek deed. Het was dus niet zomaar een onzin-verhaal, zo moesten we aannemen.

197 Schoonhoven, Silvan, en Minkhorst, Robbert. Leidenars sidderen voor de ‘Eeuwige Glimlach’. *Leidsch Dagblad*, 27 sep. 2003.

De redactie zocht de zaak grondig uit:

Maar een goede redactie is niet snel tevreden en zoekt verder. Zo bleek ons uiteindelijk nog dezelfde dag dat de realiteitswaarde van het verhaal nul was. Een onderzoeker van de Leidse universiteit, gespecialiseerd in zogeheten urban legends, informeerde ons dat het hier om een verzonnen verhaal ging.

En ze ging niet lichtvaardig over tot publicatie:

Publicatie van het verhaal was een welbewuste keuze. Want het mocht dan wel om een verzonnen verhaal gaan, de politie deed onderzoek en onder jongeren was sprake van onrust. Dus was er wel degelijk een taak voor de krant haar lezers te informeren.

De redactie gebruikte daarvoor echter een ongelukkige vorm, door niet voor de omgekeerde piramide van een standaard-nieuwsverhaal te kiezen maar te beginnen met het valse verhaal. Dat dit een loos gerucht was, stond wel in de onderkop ('Geruchten over bende van wangsnijdens zijn vals'), maar die was op het laatste moment weggevallen, aldus Van der Malen.

De ethosreparatie is hiermee voltooid: de krant is deskundig (kan geruchten van waarheid onderscheiden, doet gedegen onderzoek), is eerlijk (zoals blijkt uit het mea culpa van de hoofdredacteur) en welwillend ('Een krant mag spannend ogen, maar een krant moet in de eerste plaats helder zijn. Dat is een eis die u iedere dag aan ons mag stellen.'). Daarmee is het paradigma van objectiviteit weer hersteld.

Het ongelukkig geformuleerde voorpagina-artikel kreeg echter nog een ander vervolg: de eerste alinea dook even later op in een kettिंगmailtje als waarschuwing tegen de Smileybende. Van het weblog van 'Chantal', 21 oktober 2003:

Afschuwelijk bericht!!!

Vandaag hoorde ik op mijn werk een afschuwelijk bericht van mijn collega. ik wou het eerst niet geloven tot ik deze mail kreeg waarin precies hetzelfde bericht stond!!

Een groep jongens terroriseert verschillende plaatsen in Nederland en hanteren daarbij een gruwelijke methode. Meisjes die de bende tegen het lijf lopen, krijgen de keus voorgelegd: óf je doet mee aan groepsseks, óf je krijgt van ons een smiley. De meisjes kiezen voor het laatste – 'smiley' is een benaming van het lachende gezichtje op xtc-pillen. Des te groter is de schok als blijkt dat de bendeleden er iets heel anders onder verstaan: twee messneden in de mondhoeken en vervolgens een flinke stomp in de maag zodat de wangen

uitscheuren doordat lucht die eruit geperst wordt. Nadat ze dit gedaan hebben strooien ze zout op de wond zodat je voor de rest van je leven met een litteken zit (eeuwige glimlach). Ze zijn inmiddels al in Vlaanderen, Bergen op Zoom, Leiden, Antwerpen, Roosendaal, Rotterdam, Antwerpen en Halsteren opgedoken. De bende bestaat uit ongeveer 6 Antillanen/Marokkanen. (bron: www.leidschdagblad.nl/Pagina/0,7104,14-1-6392--1604068-1488--,00.html www.leidenuniv.nl/mare/2003/06/0901.html). Forward deze mail dus naar iedereen die je kent, ook naar jongens zodat zij het weer kunnen vertellen aan de meisjes die zij kennen, zorg er in ieder geval voor dat ze weten wat ze moeten zeggen als ze de betreffende bende tegenkomen!! Kopier de tekst, zodat je niet al de emailadressen in de mail krijgt die hem al doorgestuurd hebben!!¹⁹⁸

Hoewel de krant een afdoend en gezaghebbend antwoord had willen geven op het gerucht, bleek dit antwoord juist de aanzet tot verdere discussie online. Over logos- en ethosaspecten van die online discussies gaat de volgende paragraaf.

8.3.2 Logos in online discussies

Voor het onderzoek naar logoselementen in online forums zijn uit het totale corpus van 104 discussies 63 threads geselecteerd, met in totaal 846 deelnemers en bestaande uit 1.276 berichten. In totaal zijn hierin 332 beweringen gescoord.

Een groslijst van beweringen werd samengesteld op basis van latere online discussies over de Smileybende. Deze argumenten pro en contra de waarheid van het verhaal konden alle worden gekoppeld aan een van de stijlen van geloof en ongeloof van Donovan (2002, 2004). De vierde vorm van (on)geloof, ervaringsgeloof, kwam in de forumdiscussies niet voor: niemand beweerde zelf het slachtoffer te zijn van de Smileybende. Wel claimde één forumdeelnemer dat hij een twaalfjarig meisje bloedend had zien thuiskomen na een aanslag van de bende; zie over dit bijzondere geval paragraaf 9.1.

De volgende debunkende argumenten kwamen meer dan vijf maal voor in de onderzochte discussies.

Het verhaal over de Smileybende is niet waar, want...

- het staat niet in de krant of andere nieuwsmedia, of nieuwsmedia melden dat het verhaal niet waar is (103 maal);

¹⁹⁸ Bron: chanty.web-log.nl.

- autoriteiten (onderwijsinstantie, politie, ministerie, onderzoekers) zeggen dat het niet waar is (33 maal);
- het verhaal is oud, of zo vaak verteld dat het niet geloofwaardig is (37 maal);
- er is geen bewijs (foto-/videomateriaal, slachtoffers, daders) (25 maal);
- een bekende van mij zegt dat het niet waar is (24 maal).

De debunkers beroepen zich dus vooral op het gezag van gevestigde autoriteiten uit de wereld van nieuwsmedia, politie en justitie, en universiteit om te beargumenteren dat het verhaal niet waar is. Deze autoriteitsargumenten worden hier opgevat logostech-nieken; tegelijkertijd versterken ze het ethos van de discussiedeelnemers, die zich hiermee associëren met instanties waarvan het gezag op hen afstraalt. ‘Ethos en logos’ zijn analytische categorieën, die betrekking kunnen hebben op dezelfde uiting.

Een van de autoriteiten die meermalen genoemd wordt, is misdaadverslaggever Peter R. de Vries (body-fitness.nl, 29 okt. 2003):

Ja is vaag, ik kreeg dus een paar dagen geleden ditzelfde mailtje in mn inbox, maar dan de versie ‘PAS OP MEIDEN’ heb toen op internet gezocht, aangezien ik het ook behoorlijk extreem vond... Kwam o.a. op de website van Peter R de Vries, waar ook stond dat er onderzoek is gedaan en nergens daadwerkelijk een melding is gedaan van zo’n delict.

Een voorbeeld van het bewijs uit het ongerijmde (de media zwijgen erover, dus de bende bestaat niet) is de volgende reactie op een waarschuwing (Liquid Motion Forum, 24 okt. 2003):

Zucht... duidelijk het geval van iemand die teveel televisie heeft gekeken.... Als dit echt zo was.. denk je dan niet dat het allang en breed was uitgemeten in verschillende actualiteiten- en nieuwsprogramma’s IN andere media dan jouw inbox? :S

Voor debunkers is de ouderdom van het verhaal een aanwijzing voor de onwaarheid ervan (metalfan.nl, 11 dec. 2003):

heb je ook nog wat nieuwe nieuws? dit is al jaren oud en komt gewoon steeds weer terug! het is gewoon gezeik wat niet eens voorkomt [...]

Voor ‘instrumentele’ gelovigen is de waarheid van het verhaal onzeker (Fok Forum, 2 okt. 2003):

Niet dat ik denk dat dit waar is, al zou het me niets verbazen als het wel waar blijkt te zijn...

Hun repertoire aan argumenten is beperkter dan dat van de debunkers. Twee argumenten werden vaker dan vijf keer gebruikt:

Instrumenteel geloof: Het verhaal over de Smileybende kan waar zijn, want...

- mensen kunnen zich laten inspireren door dit verhaal (49 maal);
- in elk verhaal zit een kern van waarheid en andere (minder erge) versies van het verhaal zijn ook waar (6).

De Turkse studente Nisa (TurkseStudent.nl, 27 okt. 2003) hoorde het verhaal op een avond van een collega, onderweg van werk naar huis. Het is bizar, vindt ze, de bronnen zijn onbetrouwbaar, de plaatselijke kranten schrijven er niet over, en toch:

Om eerlijk te zijn ben ik wel geschrokken en nu ik het er weer over heb denk ik aan al de avonden dat ik in de metro moet zitten na college of werk. Angst-aanjagend gewoon.

Mijn gezonde verstand zegt dat het niet waar kan zijn, maar toch ben ik geschrokken met al die seiko's [psycho's, PB] in de metro. Het kan mensen op gedachte brengen!!!

Ook Angeles (Fok Forum, 5 okt. 2003) beschikt niet over harde, overtuigende bewijzen, maar behandelt het verhaal als waar omdat het een reële mogelijkheid beschrijft. Ze koppelt het aan raadgevingen voor veilig gedrag op straat:

Of het nou waar is of niet, je moet gewoon altijd er vanuit gaan dat dit soort dingen kunnen gebeuren als je 's nachts alleen of alleen met een vriendin over straat gaat. Als het niet precies dit is dan kan het wel weer wat anders zijn, een 'gewone' verkrachting of bedreiging gaat je ook niet in de koude kleren zitten.

Ik kan me best voorstellen dat zo'n bericht iemand heel bang kan maken. Ik krijg er zelf ook rillingen van, of het nou echt gebeurd is of niet.

Daarom moet je als meisje altijd goed op jezelf passen en nooit 's nachts alleen naar huis fietsen of lopen. Neem dan maar liever een taxi of laat je door iemand ophalen.

Waar instrumentele gelovigen een slag om de arm houden, kennen fervente gelovigen geen twijfel. Zij rechtvaardigen hun positie door te verwijzen naar overtuigend bewijs.

De meest voorkomende fervente beweringen waren de volgende. Het verhaal over de Smileybende is waar, want...

- dat staat in de krant of andere nieuwsmedia (12 maal);
- het is één/meerdere meisjes overkomen (9);
- ze hebben het bij een directe bekende van mij gedaan (9).

Hoewel uit de analyse van de nieuwsmedia bleek dat deze het verhaal consistent ontkend hebben, verwijzen fervente gelovigen regelmatig naar mainstream media. Een voorbeeld van kloeken.nl, 'de jongerensite van Venlo en omstreken' (29 okt. 2003):

Ik hoorde vandaag van mijn zusje dat het nu ook echt in het nieuws is geweest over die 'eeuwige glimlach' ... op de radio werd verkondigd dat er in leiden al zo'n voorval was.... verontrustend :!:

Een aanhanger van Pim Fortuyn (NieuwRechts-forum, 28 okt. 2003):

Helaas heb ik slecht nieuws, het verhaal over deze nieuwe vorm van gruwelijke mishandeling van meisjes door Marokkanen is geen hoax, maar waarheid! Enige tijd terug is er namelijk in Roosendaal een meisje van 16 jaar door een groepje van dit rapalja aangevallen [...] Overigens heeft het bericht over het verminkte meisje uitgebreid in de Roosendaalse krant gestaan.

Anderen claimen een slachtoffer te kennen (Fok Forum, 30 okt. 2003):

Een meisje wat ik toevallig ken is dus in Roosendaal in het park overvallen door 3 van die klootzakjes! Die heeft nu dus een litteken van oor tot oor. Dus dat gerucht is lulkoek het gebeurt echt!

Wanneer we kijken naar de frequentie van de geloofsstijlen (Tabel 8.1), blijken de debunkende beweringen verreweg in de meerderheid. De argumenten vóór geloof zijn vaker van het instrumentele type dan van het fervente.

	%	N
Beweringen	100	332
Debunking	72,28	240
Instrumenteel geloof	16,56	55
Fervent geloof	11,4	37

Tabel 8.1: Geloofsstijlen in 63 online discussies over de Smileybende

Tot besluit van deze paragraaf over logotechnieken sta ik stil bij een retorische zet van debunkers die niet is opgenomen in de kwantitatieve analyse omdat hij niet eenduidig te karakteriseren is als logos- of ethotechniek: de parodie. Een voorbeeld van het Partyflock-forum (30 okt. 2003), door OzziE_O:

Smilie-bende Let op.

Er is een bende aan de gang, genaamd: smily-bende. Ze komen overal. Ze hebben al zover mij bekend is, slachtoffers gemaakt in Antwerpen en Bergen op zoom, Roosendaal en nu ook zelfs in Halsteren en Vlaardingen.

Dit is een geluks e-mail. Stuur deze door naar al je vrienden. stuur je dit mailtje niet door dan zal de bonsai kitten smiley bende je vinden.

5-10 mensen. Je loopt het risico om toegetakeld te worden door deze katten

11-20 mensen. Je kan gerust zijn. Jou zal niets overkomen.

Stuur dit mailtje echt door want het is echt belangrijk. Elke dag worden er nog onschuldige meisjes belaagd door deze zieke bonsaikittens.

Stuur dit mailtje door, want als je dat niet doet zullen alle bomen in het tropisch regenwoud gekapt worden. Je zal ernstig ziek worden en overlijden (en vervolgens verkracht worden door de bonsai kittens en daarna krijg je alsnog een smile).

Dit is een fragment, het hele bericht beslaat bijna 900 woorden. Dergelijke parodieën kenmerken zich door hyperbolen, absurditeiten en de compilatie van verschillende hoaxes en urban legends. Sommige bereiken een groot publiek doordat ze net als de waarschuwingen die ze op de hak nemen massaal worden doorgestuurd (Goldstein 1999; Heyd 2008:37-38, 203). De parodieën gaan niet rechtstreeks de discussie aan over de waarheid van het verhaal, maar geven indirect uitdrukking aan het debunkende argument: dit verhaal is onwaar, want het behoort tot het genre van de valse doorstuurmailtjes.

Behalve dit logos-element kennen parodieën ook een ethos-kant: ze karakteriseren de verzender impliciet als rationeel en goed op de hoogte van de valkuilen van internet, intellectueel en moreel superieur aan de goedgelovigen die waarde hechten aan dit verhaal.

8.3.3 Ethos in online discussies

Voor het onderzoek naar ethotechnieken werd het totale corpus van 104 discussies geanalyseerd, dat 529 berichten bevatte van meer dan 50 woorden; kortere berichten

werden als niet-relevant niet in de analyse betrokken. Hierin zijn aan de hand van het model (zie p. 56) de ethostechnieken gescoord.

Van de relevante berichten waren er 211 afkomstig van forumdeelnemers die zeiden het Smileyverhaal te geloven, en 318 van debunkers. In totaal gebruikten zij 403 maal een ethostechniek: de gelovers 162 maal, de debunkers 241 maal. Het gemiddelde aantal ethostechnieken per bericht was vrijwel gelijk: 0,76 voor de gelovers, 0,77 voor de debunkers (Tabel 8.2).

De technieken die alle discussiedeelnemers het meest gebruiken, zijn: een beroep op traditionele autoriteiten (150 maal); verwijzen naar eigen kennis, ervaring of opleiding (42 maal), verwijzen naar bronnen uit de derde hand (33 maal), de gemeenschappelijkheid benadrukken door zaken te noemen die met jezelf of het onderwerp verband houden (28 maal), en een gezamenlijke tegenstander zwart maken (27 maal).

Gelovers en debunkers gebruiken uiteenlopende technieken. Bovenaan de top 5 staat bij de gelovers een beroep op een vriend van een vriend: het verkleinen van de afstand tussen bron en schrijver, uit de derde hand. Een voorbeeld (Scooterforum, zonder datum, 2003):

Waarom verteld iemand dat in een doodserieus gesprek aan me, en werkt er een ma van iemand die ik ken in een ziekenhuis waar ze dat heeft zien binnenkomen?

Een retorisch voordeel van de verwijzing naar een vriend van een vriend, boven die naar een meer nabije bron (zie p. 57), is dat de spreker zonder gezichtsverlies afstand kan nemen van zijn claim als deze wordt aangevochten. Op de Feyenoord Forums beweert 'Thomaster' (23 okt. 2003):

Het is de dochter van een collega van me moeder overkomen DUIDELIJK zat dat het geen broodje aap verhaal is.

'Wateringer' is sceptisch:

En jij hebt dat meisje gezien??

Hier in de buurt zou het ook een meisje zijn overkomen die een regelmatige kroegbezoekster is, maar niemand kent haar echter of heeft haar ooit gezien. Ik geloof er geen zak van Thomaster, sorry.

De discussie duurt voort en vijf dagen later geeft Thomaster toe:

Ik snap er dan ook geen fuck van. Zal me moeder dan misschien verkeerd verstaan hebben of me moeder har collega. Er zit duidelijk ruis op de lijn tussen verzender en ontvanger.

Techniek	Gelovers	Debunkers	Totaal
1. Aangeven dat je wat je zegt, getest hebt	4	4	8
2.1 Beroep op traditionele autoriteit	29	121	150
2.2 Beroep op internetautoriteit	2	23	25
3. Anticiperen op tegenargumenten en vragen die op jou als persoon of als bron betrekking hebben.	14	5	19
4. Verwijzen naar eigen kennis, opleiding of ervaring	12	30	42
5. De afstand verkleinen tot de bron. Cat.1: uit eerste hand	8	0	8
6. De afstand verkleinen tot de bron. Cat.2: uit tweede hand	9	0	9
7. De afstand verkleinen tot de bron. Cat.3: uit derde hand	32	1	33
8. Zaken vermelden die in je nadeel lijken	12	12	24
9. Naar de eigen eerlijkheid verwijzen	5	13	18
10. De gemeenschappelijkheid benadrukken	15	13	28
11. Het publiek complimenteren en bedanken	7	5	12
12. Een gezamenlijke tegenstander zwart maken	13	14	27
Totaal	162	241	403

Tabel 8.2: Ethostechnieken in online discussies over de Smileybende (absolute getallen)

Zoals opgemerkt in de voorgaande paragraaf, verwijzen gelovers ook vaak naar traditionele autoriteiten zoals kranten, vaak zelfs met een link naar het *Leidsch Dagblad*-artikel van 27 oktober 2003, hoewel dit de Smileybende beschrijft als een broodje aap.

De overige drie technieken uit de top 5 zijn: anticiperen op tegenargumenten en vragen van de tegenstander die het eigen ethos bedreigen, de gemeenschappelijkheid benadrukken door zaken te noemen die met jezelf of het onderwerp verband houden, en een gezamenlijke tegenstander zwart maken.

Een potentiële aanval op het eigen ethos die vaak op voorhand bestreden wordt, is de beschuldiging van discriminatie en racisme. Regelmatig bezweren forumdeelnemers dat ze geen vooroordelen koesteren tegen Marokkanen:

mja ik wil niet discrimineren hoor...maarre.....je ziet het wel aan de personen die het weer eens toevallig doen.....(niet dat ze allemaal zo zijn hoor!!!!)
(volleybalforum.tk, 26 okt. 2003)

ik heb zelf een negatief beeld over marokkanen, maar ik weet dat ze lang niet allemaal zo zijn als mensen denken/zeggen 😊 ik kan er nix aan doen maar dat negatieve blijft op de een of andere manier toch hangen bij mij (Fighttalk, 26 okt. 2003)

Tot zover de ethostechnieken van degenen die geloof uitspreken in de bende. De techniek die debunkers het meest gebruiken, is een beroep op een traditionele autoriteit, zoals de politie of een krant, of, minder frequent, de autoriteit van een website. Van het *Ellegirl*-forum (31 okt. 2003):

www.broodjeaap.nl daar staat ie ook op, maar dan onder de naam: engelen-glimlach, verhaal gaat als volgt: [...] erg vies verhaal, en ik vond het ook bst wel eng, maar het is dus verzonnen gelukkig ☺

Daarnaast verwijzen debunkers naar hun eigen kennis, ervaring of opleiding en naar hun eigen eerlijkheid, benadrukken ze de gemeenschappelijkheid door zaken te noemen die verband houden met henzelf of het onderwerp en maken ze gezamenlijke tegenstanders zwart. (Deze top 5 telt zes ethostechnieken, omdat verwijzingen naar eigen eerlijkheid en naar de gemeenschappelijkheid met het publiek even vaak voorkomen.)

Deskundigheid bestaat vaak uit vertrouwdheid met de plaats waar de bende zou rondwaren (Amazigh.nl, 3 nov. 2003):

Hey melia,

op jouw lijstje stond bergen op zoom. That's my town.

Er zijn hier helemaal geen jeugdbendes!!!!!!!!!!!!!!

Wanneer we de gebruikte technieken indelen naar de ethosdimensies van Aristoteles, deskundigheid, eerlijkheid en welwillendheid (Tabel 8.3), zien we dat deskundigheid het best vertegenwoordigd is: wanneer discussiedeelnemers een ethostechniek gebruiken, is dit in meer dan driekwart van de gevallen (294 maal, dit is 78%) een techniek die hun deskundigheid benadrukt. Degenen die het Smileyverhaal geloven, doen dit 110 maal, de debunkers 184 maal. De eersten verwijzen daarbij het vaakst naar een vriend van een vriend, de laatsten naar een gevestigde autoriteit.

Welwillendheid staat op de tweede plaats (67 maal, dit is 17% van het totaal). Degenen die het verhaal zeggen te geloven, gebruiken vaker welwillendheidstechnieken dan de debunkers. De eersten doen dit 35 keer, dit is 22 procent van het totaal aantal ethostechnieken dat zij gebruiken. Deunkers benadrukken minder vaak de band met hun publiek: 32 maal, dit is 13 procent van hun totale ethos-inzet. Beide partijen

gebruiken ongeveer in dezelfde mate de technieken ‘het benadrukken van de gemeenschappelijkheid’ en ‘het zwart maken van een gezamenlijke tegenstander’.

Van het benadrukken van de derde dimensie, eerlijkheid, verwachten beide partijen kennelijk het minst: 42 van de 403 gebruikte technieken behoren tot deze categorie. Bij zowel gelovers als debunkers maken ze ongeveer 10 procent uit van de ingezette ethostechnieken.

	%	N
Relevante berichten	100	529
Ethostechnieken	100	403
• Gebruikt door gelovers	40,2	162
• Gebruikt door debunkers	59,8	241
Ethosdimensies		
• Deskundigheid	78	294
• Eerlijkheid	5	42
• Welwillendheid	17	67

Tabel 8.3: Ethostechnieken in 104 online discussies over de Smileybende

8. 4 De symbolische autoriteit van nieuwsmedia

We vatten het voorgaande samen, alvorens het te duiden in het licht van de constructie van kennis: welke rol speelden internetforums en nieuwsmedia in deze casus bij de constructie van geautoriseerde en ongeautoriseerde kennis?

Van september tot en met december 2003 ging het verhaal over de Smileybende als een lopend vuurtje door Nederland. Begonnen in het vernaculaire circuit van mondelinge conversatie en discussie op online forums, werd het opgepikt door lokale, regionale en landelijke nieuwsmedia. Sindsdien staat het op de waakvlam: op forums suddert het hoogstens en nieuwsmedia hebben er nauwelijks aandacht meer aan besteed.

Nieuwsmedia deden het verhaal vrijwel unaniem af als een broodje aap. Het voornaamste argument hiervoor is dat politie en andere autoriteiten het verhaal als onwaar bestempelen. Het noemen van officiële autoriteiten is tevens de belangrijkste ethostechniek van journalisten die over het verhaal schrijven.

Op online forums wordt over de waarheid van het verhaal gediscussieerd. Debunkende argumenten zijn daarbij veruit in de meerderheid. Onder degenen die geloof uitspreken in het verhaal, zijn instrumentele beweringen (‘Het zou waar kunnen

zijn, want...') sterker vertegenwoordigd dan fervente ('Het is echt waar, want...'). Debunkers halen vooral traditionele autoriteiten aan, gelovers rechtvaardigen hun standpunt in de eerste plaats met het argument dat het verhaal oorspronkelijk misschien niet waar was, maar als inspiratie had gediend of zou kunnen dienen voor een echt misdrijf.

Anders dan in de casus-verkrachtingsdrugs genieten nieuwsmedia in deze casus een vrijwel vanzelfsprekende autoriteit. Niet alleen hoeven ze zelf weinig retorisch werk te verzetten om hun gezag te bevestigen, ook wordt hun autoriteit ondersteund door veelgebruikte argumenten in de online discussies.

Op het eerste gezicht domineren nieuwsmedia de argumentatie: dat het verhaal over de bende niet in de media te vinden is of door de media wordt bestreden, is verreweg het meest gebruikte argument op forums. Een typerend voorbeeld is dit bericht van 'Arne' op het Scooterforum (23 okt. 2003), die naar kranten verwijst en de moderator verzoekt de discussie te sluiten:

HET IS FAKE!

Als het waar was geweest had het wel in de krant gestaan...en laat ik die nou elke dag lezen...Is wat betrouwbaarder dan via via verhalen/FOK! of whatever... Gewoon weer een slotje dus, zoals altijd :|

Uitgesproken wantrouwen in de media is schaars: slechts vijf maal beweerde een discussiedeelnemer dat nieuwsmedia wel konden zeggen dat het verhaal over de Smileybende niet waar was, maar dat hij of zij er desondanks in geloofde.

Bij nadere bestudering blijkt die autoriteit echter voor een belangrijk deel symbolisch: een verwijzing naar nieuwsmedia is een geijkte zet om het eigen ethos te versterken, maar houdt nog geen inhoudelijke overeenstemming in. Zoals we hiervoor zagen, verwijzen ook gelovers naar de nieuwsmedia, hoewel daarin *geen* steun is te vinden voor het bestaan van de bende.

Een andere reden om de autoriteit van nieuwsmedia in deze casus niet te overschatten, zijn de resultaten van een publieksenquête over de Smileybende (Quest 2004). In juli 2004, meer dan zes maanden nadat de paniek uitdoofde, bleek uit een enquête onder 1.007 Nederlanders van achttien jaar en ouder dat 22 procent van de 18-tot 34-jarigen het nog steeds voor zeker of voor mogelijk hield dat de bende bestond. 43 procent van deze leeftijdsgroep dacht dat de bende waarschijnlijk niet bestond en 33 procent wist zeker dat het verhaal niet waar was. Hieruit kunnen we al opmaken dat de categorische ontkenningen van het verhaal in de nieuwsmedia betrekkelijk weinig effect hebben gesorteerd.

Die indruk wordt nog versterkt als we kijken naar de argumenten van degenen die hun opvatting wilden toelichten: 6 van de 21 respondenten die het verhaal *geloofden*,

verwezen naar de nieuwsmedia als bron van informatie. Ook op de 153 respondenten die het verhaal niet geloofden, hadden de ontkenningen in de nieuwsmedia kennelijk weinig invloed gehad: 60 zeiden het niet te geloven omdat ze het verhaal nog nooit gehoord hadden, 28 vonden het te onwaarschijnlijk om te geloven, één had de politie gebeld, die hem vertelde dat het verhaal onwaar was, acht noemden het verhaal zonder verdere uitleg een broodje aap – en niet meer dan twee van de 153 noemden ontkenningen in de nieuwsmedia als reden om het verhaal niet te geloven.

Vooraf dat laatste gegeven staat in scherp contrast met de analyse van argumenten in online discussies, waarin deelnemers juist vaak verwezen naar ontkenningen in de nieuwsmedia. De verklaring voor dit verschil moet vermoedelijk gezocht worden in de verschillen in populatie en aard van forumdiscussies en survey. De forumdeelnemers waren gemotiveerder: zij namen allemaal aan een discussie deel omdat ze zich wilden uitspreken over de Smileybende. Het format van online forums bevordert bovendien discussie en zelfs polarisatie (Oegema et al. 2008; Stekelenburg et al. 2008). De respondenten daarentegen deden mee aan een enquête over sterke verhalen, waarvan dat over de Smileybende er een was. Hun betrokkenheid was minder groot en de vragenlijst nodigt niet uit tot het poneren van gechargeerde meningen.

Uit het contrast tussen online forums en survey kan voorzichtig worden geconcludeerd dat de debunkers weliswaar overheersen in de online discussies, maar dat daarbuiten de instrumentele gelovers de overhand hebben. Zij hebben geen harde bewijzen pro of contra nodig om het verhaal te verspreiden als een bruikbare waarheid. Meer hierover in het volgende hoofdstuk, dat de retorica van de waarde analyseert.

8.5 Dreigen met een Smiley: woorden en daden

De retorische analyse in dit hoofdstuk betrof tot nu toe de verbale kant van nieuws en discussies over de Smileysage. Dit vloeit voort uit het materiaal, dat grotendeels bestaat uit online discussies – woordenwisselingen waarbij de deelnemers niet lijfelijk tegenover elkaar staan. De analyse richt zich op de vraag hoe woorden het verhaal waar maken; op de manier waarop het verhaal bestaat in taal.

De Smileysage is echter ook herhaaldelijk op een fysieke manier gerealiseerd in gevallen van *acting out* die volksverhalenonderzoekers *ostension* noemen. Ostension lijkt op het bekendere concept van copycatgedrag, waarbij iemand een misdrijf pleegt dat is geïnspireerd door verhalen over soortgelijke misdrijven in het nieuws of in fictie. Ostension is echter breder en omvat behalve gevallen waarin iemand daadwerkelijk een misdrijf pleegt (ostension in eigenlijke zin) ook gevallen waarin iemand anderen alleen wil doen geloven dat gebeurtenissen uit een sage werkelijkheid zijn geworden (pseudo-ostension), waarin iemand zich een verhaal toe-eigent door het in de eerste persoon te vertellen (proto-ostension) en waarin gebeurtenissen die een andere oorsprong hebben abusievelijk worden geïnterpreteerd als bewijs voor de waarheid van een sage (quasi-

ostension) (Burger 2008:89; Dégh & Vázsonyi 1983).

In de meeste gevallen van ostensieve realisaties van de Smileysage gaat het om bedreigingen, die in ernst uiteenlopen van kattenkwaad tot ernstige criminaliteit. Ook dreigen is een retorische daad: dreigementen – *argumentum ad baculum*: het argument van de stok – zijn effectiever naarmate de dreiger de bedreigde er meer van overtuigt dat hij ze waar kan maken.

Dat is echter niet de belangrijkste reden om hier de analyse van nieuws en forumdiscussies aan te vullen met gevallen van ostension. Deze voorvallen maken deel uit van de context waarin de Smileybende werd bediscussieerd en naar een deel ervan wordt ook verwezen in de discussies. Daarnaast leek het nuttig om *for the record* te boekstaven wat er bekend is over de zo frequent genoemde uitnodiging tot navolging die van het verhaal zou uitgaan.

Op 29 oktober 2003 hield de politie in Rotterdam korte tijd twee jongens van 15 en 17 vast, die tegen een vrouw hadden gezegd dat ze moest kiezen tussen een verkrachting en een smiley.¹⁹⁹ In dezelfde stad werd columnist Hugo Borst met een smiley bedreigd door een Marokkaans jongetje van zes of zeven jaar.²⁰⁰ In Roosendaal bedreigden jongens een vrouw met een smiley²⁰¹ en in Utrecht riepen jongens soortgelijke dreigementen naar een groep schoolkinderen.²⁰² Op een middelbare school in Naaldwijk raakten Nederlandse en Marokkaanse jongens slaags naar aanleiding van beschuldigingen over de Smileybende.²⁰³

Ernstiger waren drie gevallen die leidden tot een strafzaak. In Rotterdam stond een groep 12- tot 17-jarige jongens terecht voor verkrachting, aanranding en bedreiging. De rechter achtte bewezen dat zij in een kelderbox een meisje hadden bedreigd met een smiley als zij hen niet ter wille zou zijn: ze hadden gezegd dat ‘zij de Smiley Boys waren en zij zou zien wat er gebeurt als zij niet mee zou werken.’ Dit viel voor in het najaar van 2003, de periode waarin het verhaal over de Smileybende door het land ging.²⁰⁴

In november 2003 diende een rechtszaak over een prostituee die in juli 2001 was mishandeld door een andere prostituee en een pooier. De laatste zou haar daarbij hebben bedreigd met een ‘eeuwige glimlach’, wat volgens een krantenverslag een eufemisme was voor het doorsnijden van haar keel.²⁰⁵ De chronologie suggereert dat de woorden ‘eeuwige glimlach’ een latere toevoeging zijn, onder invloed van het verhaal

199 Vrouw met een ‘smiley’ bedreigd. *Rotterdams Dagblad*, 29 okt. 2003.

200 Borst, Hugo. Struisvogel. *Algemeen Dagblad*, 4 dec. 2003; Hugo Borst, persoonlijke mededeling, 4 dec. 2003.

201 Persoonlijke mededeling van woordvoester Nicolette Bovenkerk, politie Roosendaal, 6 mei 2004.

202 Persoonlijke mededeling van Willem Koetsenruijter, 28 okt. 2003.

203 Persoonlijke mededeling van een van mijn studentes, sep. 2003.

204 LJN: AR2344, Rechtbank Rotterdam, uitspraak op 14 sep. 2004.

205 Lagere straf geeist voor afpersen prostituee. *De Dordtenaar*, 3 nov. 2003.

dat ten tijde van de rechtszaak de ronde deed; mij zijn geen vermeldingen bekend van de term voor 2002.

In mei 2005 werd een 23-jarige Herenvener veroordeeld tot 240 uur werkstraf en 164 dagen cel omdat hij zijn ex-vriendin had mishandeld en bedreigd. Hij wilde haar daarmee straffen voor haar 'loslippigheid': zij had in de kroeg 'intieme verhalen' over hem verteld. Terwijl hij boven op haar zat, had hij een vleesmes bij haar mondhoecken gehouden en gezegd dat hij wel een Chelsea smile bij haar kon maken. 'Dat is een messnede van beide mondhoecken tot aan de oren, ook wel "engelenlach" genoemd', legde de *Leeuwarder Courant* uit, die ook de geschiedenis van de Smileybende nog eens ophaalde. 'Het zou gaan om een urban legend, een moderne mythe ofwel een broodje aap.'²⁰⁶

Een andere manier om de sage retorisch te benutten is om de eigen onverschrokkenheid te tonen: je dreigt niet de smiley aan anderen toe te brengen maar suggereert bereid te zijn hem zelf te ondergaan. Bij onderzoek naar jeugdbendes Amerikaanse stijl in Amsterdam hadden criminologen de indruk dat jongeren zich om hun status te verhogen stoere verhalen toe-eigenden zonder dat deze corresponderden met de werkelijkheid:

Ook vertellen jongeren over de inwijdingsrituelen die ze hebben moeten ondergaan om tot de groep toe te kunnen treden. Zo vertelt de veertienjarige Mariska bijvoorbeeld aan haar voogd lid te zijn geworden van de *Bloods* en binnenkort te worden ontgroend. Ontgroening houdt volgens het meisje in dat je vijf minuten lang door de leden in elkaar wordt geslagen, je kan kiezen voor een smiley (mondhoecken worden dan open gesneden) of kiezen voor een verkrachting. Het meisje kan (of mag) naar eigen zeggen niet vertellen wie er lid zijn, wat ze doen en wanneer de ontgroening zal plaatsvinden.
(Van San en Van Bentum [z.j.]:20)

De onderzoekers kwalificeren dit inwijdingsritueel net als dat over de 'lockin', waarbij een bendelid een snee moet aanbrengen in het gezicht van een lid van een rivaliserende bende, als een 'moderne sage' (Van San en Van Bentum [z.j.]:13; vgl. Best & Hutchinson 1996).

In twee gevallen deed ostension echt bloed vloeien: twee meisjes brachten zichzelf verwondingen toe en wekten zo de sage tot leven. Op 28 oktober 2003 kwam een meisje van zestien in de middagpauze op school in Soest met krassen in haar gezicht. Ze vertelde dat ze was aangevallen door vier jongens met een mes. Er waren geen

206 Verdachte bedreigt ex met een 'engelenlach'. *Leeuwarder Courant*, 23 apr. 2005; Man bestraft voor aanranden ex. *Leeuwarder Courant*, 4 mei 2005.

getuigen. In de krant werd het voorval in verband gebracht met de Smileybende, hoewel de politie dit ontkende: ‘Het meisje in Soest is nooit een voorstel gedaan van een smiley of een groepsverkrachting’, aldus politiewoordvoerder Meuleman.²⁰⁷ Later bekende het meisje de aanval te hebben verzonnen, maar deze onthulling heeft nooit het nieuws gehaald.²⁰⁸

Het geval-Soest staat niet op zichzelf. Op 29 oktober 2003 vertelt een jonge voetbalfan op het forum van het PSV Netwerk dat een vriend van hem een meisje de klas in zag komen met een bloederige smiley op haar gezicht. Een dag later meldt hij dat het meisje in haar eigen gezicht had gesneden om haar klasgenoten bang te maken.²⁰⁹

8.6 Besluit: De Smileybende: waar, onwaar, of waardevol?

Dit hoofdstuk beschreef de retorische strijd over het bestaan van de Smileybende. In nieuwsmedia werd het verhaal afgedaan als broodje aap, op webforums was de waarheid onderwerp van discussie. De volgende logos- en ethostechnieken werden daarbij gebruikt.

Van Donovans drie stijlen van (on)geloof domineert in de gevestigde nieuwsmedia debunking. Journalisten gebruiken vooral autoriteitsargumenten: ze beroepen zich op ontkenningen door politiewoordvoerders en uitleg door een volksverhalen-onderzoeker (in casu de schrijver van dit boek). Inhoudelijk ligt de nadruk op empirische claims: er is geen bewijs voor de activiteiten van een dergelijke bende.

Op online jongerenforums is meer discussie over het verhaal. Ook in dit medium zijn debunkers in de meerderheid. Net als de journalisten beroepen zij zich vooral op het gezag van gevestigde autoriteiten.

De argumenten vóór geloof zijn op forums vaker van het instrumentele type dan van het fervente. Het meest voorkomende instrumentele argument is: het verhaal was misschien ooit een broodje aap, maar kan nu waar zijn, omdat het mensen heeft geïnspireerd om het in de praktijk te brengen. De meest gebruikte ‘fervente’ argumenten zijn dat het verhaal als waar wordt verspreid door nieuwsmedia en dat een directe bekende het slachtoffer is geworden van de bende. Ervaringsgeloof (‘Ik ben zelf slachtoffer’) kwam op één uitzondering (een jongeman die zich voordeed als ooggetuige, zie § 9.1) niet voor.

207 Met mes mishandeld. *De Gooi- en Eemlander*, 31 okt. 2003; Runhaar, Henk. Verminking meisje in Soest lijkt op gruwelijke ‘smiley’. Rector van Griffland College: ‘Het kán imitatiegedrag zijn.’ *Leidsch Dagblad*, 25 nov. 2003.

208 Telefoongesprek met J. Baks, docent en indertijd vertrouwenspersoon op de school waar zich dit voordeed, 1 dec. 2006.

209 psv.netwerk.to/forums/posting.php?forum=48&topic=12&qquote=21371, geraadpleegd 20 nov. 2003.

Ethos speelde in de berichtgeving over de Smileybende geen bijzondere rol: journalisten behandelden de kettingmailtjes en andere waarschuwingen voor de bende niet als concurrenten voor hun eigen gezag. Slechts in een geval zag een krant (het *Leidsch Dagblad*) zich genoodzaakt na onzorgvuldige berichtgeving de eigen deskundigheid en welwillendheid expliciet te bevestigen – een bescheiden geval van paradigmaherstel.

In online discussies over de Smileybende gebruikten debunkers en believers in gelijke mate ethostechnieken, maar niet dezelfde. Bovenaan de top 5 staat bij de believers een beroep op een vriend van een vriend. Ook verwijzen zij regelmatig naar mainstream nieuwsmedia om hun geloof te rechtvaardigen, hoewel deze het verhaal consistent ontkend hebben.

Debunkers beroepen zich het meest op een traditionele autoriteit en verwijzen daarnaast naar hun eigen kennis, ervaring of opleiding en naar hun eigen eerlijkheid, ze benadrukken de gemeenschappelijkheid door zaken te noemen die verband houden met henzelf of het onderwerp en maken gezamenlijke tegenstanders zwart.

Van de ethosdimensies van Aristoteles is deskundigheid het best vertegenwoordigd: meer dan driekwart van de gebruikte ethostechnieken benadrukt de deskundigheid van de forumdeelnemer. Gelovers verwijzen daarbij het vaakst naar een vriend van een vriend, debunkers naar een gevestigde autoriteit.

Welwillendheid staat op de tweede plaats; degenen die het verhaal zeggen te geloven, gebruiken vaker welwillendheidstechnieken dan de debunkers. Van het benadrukken van de derde dimensie, eerlijkheid, verwachten beide partijen kennelijk het minst: bij zowel gelovers als debunkers maken ze ongeveer 10 procent uit van de ingezette ethostechnieken.

Hoewel in de nieuwsmedia en op webforums de debunkers numeriek in de meerderheid zijn, lijken daarbuiten de ‘instrumentele’ gelovigen te overheersen: degenen die over het Smileyverhaal niet in de eerste plaats spreken als waar of onwaar, maar als waardevol – bruikbaar omwille van zijn moraal, ook al is de waarheid onzeker. Hoe de waarde van dit verhaal in het Nederland van 2003 retorisch werd geconstrueerd, is het onderwerp van het volgende hoofdstuk.